

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษาหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่ากระบวนการถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกโดยมิชชันนารีโปรเตสแตนต์และการรับวิทยาการตะวันตกของสังคมไทยที่ผ่านมาจากมิชชันนารีในช่วง พ.ศ.2371-2411 มีลักษณะแนวคิดและการเคลื่อนไหวที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวินิจฉัยถึงแนวโน้มของการรับวิทยาการตะวันตกในช่วงสมัยนี้ ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนในหมู่ชนชั้นนำของไทย และเป็นการรับที่มีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมช่วงแรกของสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเป็นการรับโดยมิเหตุผลและเป้าหมายเบื้องต้นเช่นไร

เพื่อให้การศึกษาเป็นการเสนอความรู้และประเด็นศึกษาใหม่ที่จะเป็นประโยชน์และเป็น การแสดงความก้าวหน้าของวิชาการประวัติศาสตร์จึงต้องศึกษาสำรวจงานเขียนเกี่ยวกับมิชชันนารีในประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมา

การสำรวจงานเขียนซึ่งเป็นเนื้อหาบทแรกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้พบว่า ความสนใจศึกษา บทบาทของมิชชันนารีในประวัติศาสตร์ไทย มีลักษณะกระจัดกระจายทั้งในด้านหัวข้อที่ศึกษาและ ขอบเขตของช่วงเวลา และจะเห็นได้ว่า งานวิจัยของนักวิชาการไทยยังทำการศึกษาได้เพียงผิวเผินใน เรื่องแนวคิดหรืออุดมการณ์ของมิชชันนารี ประกอบกับการขาดแหล่งข้อมูลของมิชชันนารีอย่าง เพียงพอ เป็นผลให้มีการศึกษาที่กำหนดขอบเขตของช่วงเวลาค่อนข้างยาว ดังปรากฏในวิทยานิพนธ์ ของสุพรรณิ กาญจนัฐติ โดยกำหนดสมัยรัชการที่ 3-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และงานศึกษาเกือบ ครึ่งหนึ่งเป็นเรื่องราวของคาทอลิกตั้งแต่สมัยอยุธยา งานวิทยานิพนธ์ของกฤษณา รั้งสิยานันท์ กำหนด เวลาตั้งแต่ พ.ศ.2371-2500 และงานศึกษาวิทยานิพนธ์ของสุนิตย์ แสงขำ กำหนดเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2367-2475 การกำหนดช่วงเวลาค่อนข้างยาวเช่นนี้นับเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งในการศึกษาเรื่อง ราวหรือบทบาทของมิชชันนารีให้ได้ละเอียดลึกซึ้ง ส่วนงานวิจัยของนักวิชาการต่างประเทศและต่าง สาขานั้น เป็นความสนใจเฉพาะประเด็นและเสนอความรู้ที่เป็นของมิชชันนารีเป็นสำคัญ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องนี้ จึงควรเริ่มต้นจากการกำหนดขอบเขตของเวลาและขอบเขตที่ บทบาทของมิชชันนารีแผ่ขยายออกไปในทางภูมิศาสตร์อย่างเด่นชัด เพื่อจะเป็นพื้นฐานของการศึกษา ในเรื่องนี้อย่างเป็นระบบ

การพินิจถึงปัญหาของการศึกษาดังกล่าว อาจถือได้ว่าการศึกษาบทบาทของมิชชันนารีในประวัติศาสตร์ไทยเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากการเข้ามาของพวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์สมัยแรกเข้ามาในช่วงเวลาที่เป็น "จุดเปลี่ยน" ของสังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4 โดยมีมิชชันนารียังมีศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ ปฏิบัติงานในเขตปริมณฑลใกล้เคียง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2410 จึงมีมิชชันนารีเข้าไปเริ่มงานที่เชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของหัวเมืองทางภาคเหนือและตั้งศูนย์กลางมิชชันนารีในเขตใหม่นี้ ได้อย่างมั่นคงในต้นสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการเริ่มประวัติศาสตร์ของการเป็น "ชาติ" ของไทย โดยกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐบาลกรุงเทพฯ การศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในประวัติศาสตร์ไทยช่วงแรก มีเหตุผลและความเหมาะสมอย่างยิ่งในการกำหนดขอบเขต ไว้ในช่วงตั้งแต่เริ่มแรกที่มิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสังคมไทยจนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4

ความจำเป็นเริ่มแรกในการศึกษาวิเคราะห์ต่อมาคือลักษณะบริบททางสังคมไทยในช่วงสมัยดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนนำเสนอเพื่อชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยในช่วงสมัยนี้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะใด การศึกษาในเรื่องนี้พบว่า สังคมไทยมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัต (Dynamic) สืบเนื่องจากสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีปัจจัยสำคัญคือ ความสับสนเนื่องทางประวัติศาสตร์สมัยปลายอยุธยา-ธนบุรี จนถึงต้นรัตนโกสินทร์ การเปลี่ยนแปลงและขยายตัวทางสังคม การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงด้านภูมิปัญญาของชนชั้นนำ โดยที่ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งหมดมีผลกระทบต่อ การเคลื่อนไหวของมิชชันนารีในสังคมไทยช่วงสมัยเริ่มแรกนี้เป็นอย่างยิ่ง

สังคมไทยระหว่าง พ.ศ.2371-2411 เป็นช่วงแรกที่ต้องเผชิญกับการคุกคามจากอิทธิพลทางการทูตของชาติมหาอำนาจตะวันตก และการแทรกซึมของวัฒนธรรมตะวันตกโดยทางการค้าและการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารี โดยเฉพาะการแทรกซึมของมิชชันนารีนั้น เป็นการปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจังและต่อเนื่อง แต่สังคมไทยในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลงความคิดความเชื่อทางศาสนาอันเป็นรากฐานของสังคมไปในทางเหตุผลนิยมมากขึ้น และลักษณะความเป็นเหตุผลนิยมในหมู่ชนชั้นผู้ปกครองก็พร้อมที่จะรับสิ่งใหม่ที่หลั่งไหลมาจากซีกโลกตะวันตกหากสิ่งใหม่นั้นไม่ขัดกับพื้นฐานเดิมของสังคมอย่างรุนแรง ประกอบกับในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ผู้นำในสังคมไทยส่วนหนึ่งเริ่มหันเหแนวคิดและเชื่อมั่น ในแสนยานุภาพ ความเจริญทางอารยธรรมของตะวันตก ดังนั้นจึงพร้อมที่จะรับและเป็นมิตรกับมิชชันนารี ซึ่งถือเป็นแหล่งและสื่อสำคัญที่จะนำไปสู่การเรียนรู้อิทธิพลทางวัฒนธรรมตะวันตก ดังปรากฏในพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ในการคบค้ากับมิชชันนารีที่อาจถือว่าเป็น "หัวใจ" ของการมองความ

สัมพันธ์ระหว่างมิชชันนารีกับชนชั้นนำของไทย และเป็นการแสดงความตั้งใจหรือเจตจำนงของชนชั้นนำหัวใหม่ในสมัยนั้นอย่างชัดเจนที่สุด

นอกจากนี้แล้ว สภาพของสังคมไทยระหว่าง พ.ศ.2371-2411 เป็นช่วงที่อิทธิพลของทุนนิยมเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทย โดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ซึ่งทำให้ชนชั้นนำพร้อมที่จะรองรับประโยชน์จากการติดต่อกับชาติตะวันตกแทนการติดต่อกับจีนที่เคยเป็นแหล่งผลประโยชน์ด้านการค้าแหล่งใหญ่มาก่อน และความพ่ายแพ้ของจีนต่อชาติมหาอำนาจตะวันตกนับเป็นสิ่งกระตุ้นให้สังคมไทยหันเหไปสู่การรับวิทยาการตะวันตกมากขึ้น

แต่กระนั้นก็ดี ในสภาพของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเพียงการเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ดังนั้นจึงยังมีลักษณะทางสังคมแบบจารีตอย่างเข้มข้น ซึ่งเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างองค์ความรู้ของสังคมไทยกับองค์ความรู้ใหม่ที่มิชชันนารีนำเข้ามาอย่างเด่นชัด และจะเป็นข้อเปรียบเทียบที่ระบุได้อย่างชัดเจนว่าวิทยาการตะวันตกมีอิทธิพลต่อแนวคิดหรือวิทยาการเดิมมากน้อยเพียงใด และถึงแม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านอื่น ๆ ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของสังคมที่ไม่อาจกำหนดขอบเขตหรือขนาดของความเปลี่ยนแปลงได้ แต่ผู้นำไทยมีความเชื่อมั่นว่า สังคมไทยมีแก่นแท้ทางอารยธรรมคือพุทธศาสนาที่จะต้านกระแสอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกไม่ให้มีอิทธิพลเหนือแนวคิดทางสังคมมากนัก ด้วยเหตุนี้ การเน้นความ 'ทันสมัย' ของพุทธศาสนา โดยการปฏิรูปกิจปฏิบัติ เน้นคำสอนที่เป็นเหตุผล และชำระสถาบันสงฆ์ให้บริสุทธิ์ เพื่อให้เป็นสถาบันหลักที่ยังมีคุณค่าต่อสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งยืนยันความเป็นอารยธรรมของตนเองอย่างเหนียวแน่นต่อสายตาและทัศนวิจารณ์ของมิชชันนารี จึงเป็นการเคลื่อนไหวและเป็นบริบททางสังคมในช่วงนี้จะชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยยอมรับวิทยาการตะวันตกเข้ามาในองค์ประกอบของสังคมที่ตนเชื่อว่ายังดีต่อกว่าตะวันตก นั่นคืออารยธรรมด้านวัตถุและรับประเพณีปฏิบัติใหม่ ๆ บางอย่างอันเป็นที่ยอมรับของชาติตะวันตก โดยไม่ยอมรับว่าคริสต์ศาสนาเป็นบ่อเกิดของความเจริญทางวิทยาการและเทคโนโลยีของตะวันตก และไม่จำเป็นต้องรับเข้ามาแทนที่พุทธศาสนา เพราะเชื่อว่าพุทธศาสนานั้นคืออยู่แล้ว อีกทั้งพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมไทยทุกส่วนและเป็นศาสนาหลักของคนในสังคมที่ค้ำจุนสถานภาพของชนชั้นผู้ปกครอง การเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้จะป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนต่อสถานภาพของชนชั้นผู้ปกครองอย่างรุนแรง จึงเป็นสิ่งที่ชนชั้นผู้ปกครองต้องปกป้องพุทธศาสนาอย่างเต็มที่และใช้เป็นปัจจัยสำคัญในการต่อต้านอิทธิพลการคุกคามของอารยธรรมตะวันตก

ในช่วงเวลาของการเผชิญหน้ากับอิทธิพลการคุกคามของอารยธรรมตะวันตกของสังคมไทย ดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นการคุกคามทางการเมืองจากชาติมหาอำนาจตะวันตกแล้ว ยังต้องเผชิญหน้า

กับการแทรกซึมทางวัฒนธรรมโดยกลุ่มตัวแทนที่สำคัญคือมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ซึ่งมีเป้าหมายหลักคือการชักนำและเปลี่ยนแปลงสังคมนอกรีตให้เป็นสังคมที่นับถือคริสต์ศาสนา

การตื่นตัวของกระบวนการมิชชันนารีเพื่อนำคริสต์ศาสนาออกไปเผยแพร่ทั่วโลก เกิดขึ้นพร้อมกับการขยายอำนาจของชาติจักรวรรดินิยมตะวันตก ดังนั้นจึงมักเป็นที่เข้าใจว่าการเข้าไปเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีในดินแดนต่าง ๆ เป็นการเตรียมทางสำหรับการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองของชาติมหาอำนาจตะวันตก ดังที่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์ถึงการตื่นตัวของกระบวนการมิชชันนารีกับการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกในช่วงศตวรรษนับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 ได้มีความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนหลายด้านที่เป็นกระแสการแผ่ขยายอารยธรรมตะวันตกพร้อมกับการขยายอำนาจทางการเมืองอย่างแยกไม่ออก¹

การศึกษากระบวนการมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสังคมไทยจะพบว่า ไม่ปรากฏความเกี่ยวพันทางการเมืองของชาติมหาอำนาจตะวันตกอย่างเด่นชัด ทั้งนี้เพราะว่าเมืองไทยไม่ใช่จุดสนใจสำคัญของชาติมหาอำนาจตะวันตกที่จะต้องเข้ามาบีบบังคับให้เปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ เพื่อสนองประโยชน์ของตนอย่างเต็มที่ และข้อสำคัญประการหนึ่งคือมิชชันนารีที่เข้ามาปฏิบัติงานของตนอย่างต่อเนื่องในสังคมไทยนั้น เป็นมิชชันนารีอเมริกันซึ่งจัดส่งมาโดยองค์กรและสมาคมทางศาสนาของตน ไม่ใช่การสนับสนุนของรัฐบาล อีกทั้งสหรัฐอเมริกายังเป็นชาติใหม่ที่ไม่มีนโยบายในการแสวงหาอาณานิคมดั่งเช่นชาติมหาอำนาจอื่น ๆ ขณะนั้น

อย่างไรก็ดี มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ที่เข้ามาในสังคมไทยนับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 นั้น เป็นผลผลิตจากอารยธรรมตะวันตกที่มีจิตสำนึกของความเหนือกว่าทางอารยธรรม ประกอบกับการตื่นตัวทางศาสนาในสหรัฐอเมริกาอันเป็นปัจจัยผลักดันสำคัญยิ่งที่ก่อให้เกิดกระบวนการมิชชันนารีอเมริกันเดินทางไปเผยแพร่คริสต์ศาสนาไปยังดินแดนต่าง ๆ ที่เป็นการเกิดจิตสำนึกด้านจักรวรรดินิยมทางศาสนาอย่างรุนแรง การตื่นตัวของกระบวนการทางศาสนาและประสบการณ์ในดินแดนอเมริกาได้หล่อหลอมให้มิชชันนารีอเมริกันมีความมุ่งมั่นว่าตนเองคือผู้มีบทบาท มีความรับผิดชอบต่อการเตรียมและสร้างแผ่นดินของพระเจ้า

¹โปรดดูแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน Arthur Schlesinger, J.R., "The Missionary Enterprise and Theory of Imperialism," in The Missionary Enterprise in China and America, ed. John K. Fairbank (Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1974), pp.331-373.

ดังนั้น แนวคิดหรืออุดมการณ์ของมิชชันนารีในช่วงสมัยนี้ จึงมีลักษณะของความเชื่อมั่นในตัวเองอย่างสูงและก้าวร้าวต่อความคิดความเชื่อของชนนอกริต มิชชันนารีมีเหตุผลและแนวคิดของตนเองเป็นหลักในการกระทำทุกด้านที่จะบั่นทอนความเข้มแข็งและความ "ดีอีร์น" ของสังคมนอกริต เพื่อนำไปสู่ความจริงสูงสุดตามความเชื่อของมิชชันนารี ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความจริงสูงสุดของมิชชันนารีคือความเชื่อในพระเจ้าของคริสต์ศาสนา ซึ่งมิชชันนารีถือว่าเป็นที่มาของความเจริญทางอารยธรรมในสังคมตะวันตก ด้วยความเชื่อหลักสำคัญดังกล่าวนี้ มิชชันนารีจึงใช้ความพยายามอย่างยิ่งที่จะถ่ายทอดสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตของอารยธรรมตะวันตกลงสู่สังคมไทย พร้อมกับพยายามชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาการตะวันตกที่ตนถ่ายทอดกับคริสต์ศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นสิ่งปรกติที่จะพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมิชชันนารีที่วิจารณ์องค์ประกอบของสังคมนอกริตทุกด้านอย่างไม่ลดละ และจะพบว่า พวกตนมีความหวังที่จะเตรียมแผ่นดินพระเจ้าได้สำเร็จเมื่อมีคนในสังคมไทยสนใจรับเอาวิทยาการตะวันตกด้านต่าง ๆ ถึงแม้ว่าวิทยาการตะวันตกนั้นจะมาจากกระแสอื่นด้วย เช่น การเมืองระหว่างประเทศ และการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นแบบทุนนิยมตะวันตก ที่ไม่ใช่การถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกโดยมิชชันนารีโดยตรงก็ตาม แต่กระนั้นก็ดี ขณะที่มิชชันนารีพยายามนำวิทยาการตะวันตกมาถ่ายทอดสู่สังคมไทยและเป็นความหวังที่ทำให้ตนพอใจ ก็มักปรากฏจิตสำนึกของการปฏิบัติงานหลักคือการเผยแพร่คริสต์ศาสนาโดยวิธีการประกาศโดยตรง ที่ตนต้องปฏิบัติอย่างจริงจังตามหลักความเชื่อของตน

จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของมิชชันนารีในสังคมไทยเป็นเผชิญหน้าทางวัฒนธรรมระหว่างตัวแทนของวัฒนธรรมตะวันตกกับตัวแทนของวัฒนธรรมไทยที่ไม่มีอิทธิพลทางการเมืองมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นภาพพจน์ของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในสังคมไทยจึงเป็นภาพพจน์ที่ดีและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า บทบาทของมิชชันนารีได้สร้างคุณประโยชน์ให้กับไทยในแง่ของการค่อย ๆ เปิดประเทศรับเอาวิทยาการตะวันตก และการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้เป็นที่พอใจของชาติมหาอำนาจตะวันตกว่า ผู้นำของไทยไม่ได้แข็งขันต่ออำนาจของชาติตะวันตกเหมือนชาติเพื่อนบ้านดังเช่นจีน พม่า และเวียดนาม

บทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 4 ที่เห็นได้ชัดในประวัติศาสตร์ไทย คือการถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกลงสู่สังคมไทย และนับเป็นบทบาทที่โดดเด่น เนื่องจากเป็นบทบาทที่สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นนำขณะนั้น ถึงแม้ว่าจะเกิดแนวคิดในกลุ่มชนชั้นนำแตกออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายอนุรักษนิยมและฝ่ายหัวใหม่นิยมตะวันตก แต่ทั้งสองฝ่ายมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งได้แก่การยอมรับวิทยาการตะวันตกที่เห็นว่าสนองประโยชน์ขณะนั้น และต่างฝ่ายต่างรับโดยมีพื้นฐานของภูมิหลังและลักษณะของภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่กำหนด ด้วยเหตุนี้ชนชั้น

นำหัวใหม่จึงยอมรับวิทยาการตะวันตกอย่างกว้างไกลกว่า และจะเห็นถึงความแตกต่างระหว่างการรับวิทยาการตะวันตกของชนชั้นนำกับสามัญชน โดยชนชั้นนำหัวก้าวหน้าพยายามที่จะศึกษาถึงสาเหตุหรือการอธิบายในวิทยาการที่เป็นความรู้ใหม่ระดับหนึ่ง (ทั้งนี้คงเนื่องมาจากกลุ่มชนชั้นนำมีโอกาสในการใช้ประโยชน์จากมิชชันนารีในการเป็นผู้ถ่ายทอดวิทยาการที่ตนสนใจได้โดยตรงมากกว่า) ขณะที่สามัญชนบางส่วนยอมรับสิ่งแปลกใหม่จากตะวันตกเพียงผิวเผินเพื่อสนองต่อความจำเป็นขณะนั้น และจะเห็นได้ว่า มิชชันนารีเองมักปฏิบัติงานกับสามัญชนของสังคมไทยในลักษณะของการประกาศสั่งสอนและถ่ายทอดคริสต์ศาสนาโดยตรงเป็นสำคัญ

การศึกษาความพยายามในการถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกสู่สังคมไทยโดยมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ (ซึ่งในที่นี้ถือว่าคริสต์ศาสนาเป็นวิทยาการใหม่ประการหนึ่งเนื่องจากเป็น "ศาสตร์" ที่ต้องศึกษาอย่างลึกซึ้งในสังคมตะวันตก) จะพบว่ามิชชันนารีตอบรับและโต้กลับในสังคมไทยที่มีผลกระทบต่อการทำงานของมิชชันนารี เพราะสังคมไทยเลือกรับเฉพาะวิทยาการที่เป็นเหตุของความรู้ความเจริญแต่ปฏิเสธคริสต์ศาสนาและวิพากษ์คริสต์ศาสนาว่าเป็นศาสนาไม่มีเหตุผล โดยใช้เหตุผลที่ปรากฏในหลักอธิบายของพุทธศาสนาเป็นสิ่งเปรียบเทียบให้เห็นจากสภาพของโลกปัจจุบัน และได้ใช้หลักความรู้ที่เป็นเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตกมาวิพากษ์ความไม่มีเหตุผล ขาดข้อเชื่อถือในหลักคำสอนของคริสต์ศาสนาเอง การปรับปรุงความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์หรือพุทธศาสนาโดยชนชั้นนำและความเหนียวแน่นของระบบสังคมไทย ทำให้การสอดแทรกความคิดความเชื่อแบบคริสต์ศาสนาเป็นไปได้ยาก แม้ว่าในขณะนั้นได้มีวรรณกรรมคริสต์เถียนจะแพร่หลายไปมากโดยการนำไปแจกจ่ายของมิชชันนารีและการตีพิมพ์จากเครื่องพิมพ์ที่เป็นเทคโนโลยีตะวันตก แต่ก็ไม่เป็นที่ยอมรับแนวคิดมาแทนที่ความเชื่อเดิมได้ สามัญชนยอมรับวรรณกรรมคริสต์เถียนในฐานะเป็นเรื่องบันเทิงและตื่นตากับความแปลกใหม่ด้านการพิมพ์ในระยะแรกเท่านั้น

การเลือกรับวิทยาการตะวันตกของชนชั้นนำหัวใหม่ในช่วงสมัยนี้จะเห็นได้ว่าเป็นการเลือกรับในสิ่งที่ตนสนใจหรือมีพื้นฐานความรู้แบบของไทยมาก่อน เพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถของตนให้สูงขึ้นและสามารถเรียนรู้เท่าทันกับตะวันตกได้ วิทยาการตะวันตกที่ได้รับการยอมรับนั้นสามารถตอบสนองผลประโยชน์ทางการเมืองและสังคมให้กับตนเองได้อย่างลึกซึ้ง ดังเช่นรัชกาลที่ 4 ทรงยอมรับภาษาอังกฤษเพื่อเป็นสื่อในการศึกษาวิทยาการตะวันตกอื่น ๆ และยอมรับความรู้ด้านดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เป็นพิเศษเพื่อเป็นผู้นำที่กุมความรู้อันเป็น "ศาสตร์ลึกลับ" ที่พระองค์ทรงสามารถเรียนรู้ได้ และทรงสามารถแสดงพระปณิธานอันกล้าเลิศเหนือผู้อื่น โดยทรงล่วงรู้ถึงความเป็นไปบนท้องฟ้า ทั้งยังทรงแสดงพระปรีชาสามารถให้ชาวตะวันตกยอมรับด้วย การยอมรับความรู้หรือวิทยาการด้านแพทย์สมัยใหม่เป็นความพยายามสร้างความสงบสุข ปราศจากโรคร้ายในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ชนชั้นนำได้

ตระหนักถึงเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีการรับวิทยาการที่เป็นเทคโนโลยีสำเร็จรูป เช่น เครื่องพิมพ์ เครื่องจักรกล การต่อเรือที่ใช้เครื่องจักรกลตะวันตก โดยมีเป้าหมายขณะนั้นอย่างหนึ่งคือเพื่อเป็นการเสริมสร้างบารมีและสนองประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในด้านทุนนิยมที่ต้องอาศัย การขนส่งสินค้าที่สามารถรับระวางขนาดหนักและรวดเร็วให้ทันกับเศรษฐกิจแบบใหม่

นอกจากการรับวิทยาการตะวันตกในลักษณะดังกล่าวแล้ว ชนชั้นนำของไทยส่วนหนึ่งยังรับ คำอธิบายแบบตะวันตกมาอธิบายกฎเกณฑ์ความรู้เดิมและพยายามถ่ายทอดลงสู่สังคม ดังปรากฏใน ประชุมประกาศของรัชกาลที่ 4 และหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือการโต้แย้งแนวคิดต่าง ๆ ในหนังสือจดหมายเหตุนาน (Bangkok Recorder) และบางกอกคาเลนดาร์ ระหว่างกลุ่มผู้นำไทยกับมิชชันนารี

การรับวิทยาการตะวันตกของชนชั้นนำไทยในสมัยนี้เป็นการรับในขอบเขตจำกัด เนื่องจาก อิทธิพลของแนวคิดแบบจาริตที่ยังมีความเข้มข้น และการเลือกรับของชนชั้นนำที่เชื่อว่าเพียงพอและ เหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย ทั้งที่มิชชันนารีพยายามเสนอความรู้ ความก้าวหน้าทางวิทยาการ ตะวันตกและกระตุ้นให้มีการนำมาใช้ในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง จะเห็นได้ว่าลักษณะทางการเมือง เศรษฐกิจ และภูมิปัญญาของสังคมไทยช่วงสมัยนี้ มีอิทธิพลต่อการรับวิทยาการใหม่ที่สะท้อนแนวโน้ม ในการสร้างความเจริญให้ทัดเทียมกับชาติตะวันตก โดยการเรียนรู้อย่างเท่าทันในวิทยาการต่าง ๆ อัน จะเป็นสิ่งยืนยันให้ชาติตะวันตกเห็นว่า ไทยเป็นชาติที่เป็นอารยประเทศอย่างทัดเทียมกับชาติตะวันตก สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของชนชั้นนำของไทยที่จะยืนยันและสร้างความเชื่อมั่นถึงความ เป็นอารยประเทศของไทยอย่างเด่นชัด ในข้อสรุปสุดท้ายนี้คือ กระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงแสดงความน้อยพระทัยต่อทัศนคติของผู้นำชาติตะวันตกที่มีต่อไทย และ บันทึกของเซอร์แฮร์รี่ ออร์ด กงสุลใหญ่ของอังกฤษประจำสิงคโปร์ที่แสดงทัศนคติต่อราชสำนักไทย เมื่อ ครั้งได้เฝ้าดูการเกิดสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอในปี พ.ศ.2411

กระแสพระราชดำริที่แสดงน้อยพระทัยต่อทัศนคติของผู้นำชาติมหาอำนาจ ตะวันตกนั้นคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าชาติมหาอำนาจตะวันตกยังปฏิบัติ ต่อไทยอย่างไม่เสมอภาค ถึงแม้ว่าจะทรงพยายามปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก แต่ ชาติมหาอำนาจตะวันตกก็ยังคงมองไทยว่ายังไม่ "ศิวิไลซ์" และเป็น "มิจฉาทิฎฐิ" เพราะไม่ใช่ประเทศ ที่นับถือคริสต์ศาสนา ดังที่พระองค์ทรงมีพระราชสาส์นถึงมิสเตอร์โทมาส ยอกซ์ นอกส์ กงสุลอังกฤษ ประจำกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2409 ความว่า

...ข้าพเจ้าใคร่จะขอตอบว่าหมู่เกาะแสนดีวั้นั้น แม้เป็นประเทศเล็กน้อยก็จริง แต่บุคคลหนึ่ง
 ในนี้กล่าวว่ามีชาวยุโรปและอเมริกันเห็นมีค่ากว่ากรุงสยามอีก ด้วยพระเจ้าแผ่นดินและราชบุตรใน
 นั้น ได้เข้ารับเป็นคริสตัง และศิวิไลซ์ก่อนคนไทย แล้วยังเข้าพระราชหรือพระราชินีแห่งเกาะนั้น
 ได้เสด็จไปประเทศอังกฤษ และเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีกรุงอังกฤษ ด้วยพระราชินีและรัฐบาล
 อังกฤษ คงจะนับถือเธอเช่นเดียวกับ อาบูบะกะ ตะมะบุง ตรีมหาราชแห่งยะโฮร์ ซึ่งกล่าว
 กันว่าได้ออกจากยะโฮร์ไปประเทศอังกฤษ มาช้านานแล้ว

...คนหลายคนที่ถือศาสนาคริสต์ง เช่น ดร. ดี. บี. แบริดเลย์ ฯลฯ ยังกล่าวด้วยว่ารัฐบาลและ
 ประชาชนชาวอะไวยนั้นดีกว่าไทยในข้อที่เมื่อตายแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนไทยนั้นยังมีมนต์
 อยู่มาก พระเจ้าแผ่นดินและราชบุตรทั้งหมดก็เป็นมิชชันนารี...²

และในพระราชสาส์นของพระองค์ที่ทรงมีไปถึงผู้นำของชาติมหาอำนาจตะวันตก แม้ว่าจะ
 ได้แสดงความถ่อมตนอย่างสูงต่อชาติที่เจริญแล้วอย่างชาติมหาอำนาจตะวันตก แต่เป็นการถ่อมตน
 เนื่องด้วยการยอมรับ "อำนาจ" ไม่ใช่เป็นการถ่อมตนเพราะด้อยกว่าทางศาสนา

ในบันทึกของเซอร์แฮร์รี ออร์ด แสดงทัศนคติต่อการเปลี่ยนแปลงในราชสำนักไทยเกี่ยวกับ
 เรื่องพิธีการต้อนรับและการเปิดเผยตัวเองต่อโลกภายนอก ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดในการยอมรับรัฐไทย
 ของชาติมหาอำนาจตะวันตกอย่างชัดเจนว่า

...การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ในชนชาติที่ไม่เคยยอมรับเปลี่ยนแปลงดังนี้ ดูเป็นเครื่องหมายว่า
 ความไม่เคยขยับเขยื้อนออกจากที่ของพลเมืองนั้นยังอาจมีทางจะได้รับความสะดวกไปตามชาติ
 ที่มีความเจริญ เพราะความคุ้นเคยกับประเทศที่มีความเจริญต่อไปในวันข้างหน้า...³

ความส่งท้าย

การศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในประวัติศาสตร์ไทยในหัวข้อวิทยานิพนธ์
 เล่มนี้ เป็นการนำเสนอให้ตระหนักถึงความสำคัญของความเชื่อ ความเข้าใจของกลุ่มชน ต่างศาสนา
 ต่างวัฒนธรรม ที่พยายามแสดงบทบาทของตนในสังคมที่แตกต่างจากตน การศึกษาถึงความรู้สึกนึกคิด
 ของมิชชันนารีอย่างถ่องแท้จะทำให้ผู้ศึกษาตลอดคดีที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ลงไปได้ และ

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา, หน้า 393-394.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาค 19, หน้า 567.

เข้าใจถึงเหตุผลในการกระทำของคนในประวัติศาสตร์ อีกทั้งความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อความรู้สึกนึกคิดของมิชชันนารี นับเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการใช้เอกสารของมิชชันนารีให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางวิชาการ ทั้งนี้เพราะเอกสารของมิชชันนารีในช่วงสมัยนี้มีแก่นความคิดที่เป็นศาสนศาสตร์ของศาสนาคริสต์ร่วมสมัย จึงเป็นบันทึกจากทัศนะของผู้ที่ศรัทธาต่อความเชื่อศรัทธาในศาสนาอย่างแรงกล้า

และขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยมีการเคลื่อนไหวที่จะศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา โดยพยายามสะท้อนภาพการเคลื่อนไหวและความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมอันเป็นพลังที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ ให้ปรากฏอย่างชัดเจนและเป็นที่น่าสนใจอย่างละเอียดลึกซึ้งในปัจจุบัน การใช้เอกสารชั้นต้นของมิชชันนารี จึงนับเป็นแหล่งข้อมูลที่สนองประโยชน์ต่อการศึกษาดังกล่าวที่ใช้ได้ดีในภาวะที่การศึกษายังขาดข้อมูลอื่น ๆ สนับสนุนอย่างเพียงพอ

โอกาสที่จะใช้เอกสารของมิชชันนารีให้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งยวดต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในที่นี้ คงต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นระหว่างนักวิชาการที่มีประสบการณ์การวิจัยประวัติศาสตร์ไทยกับนักวิชาการที่มีประสบการณ์การวิจัยเกี่ยวกับความคิดและบทบาทของมิชชันนารี ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้เข้าใจถึงสัมพันธภาพทางความคิดทั้งสองด้านที่มีความกระจัดจางซับซ้อน ทั้งยังจะช่วยให้มองเห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่ม "บทบาท" ที่หลากหลายในประวัติศาสตร์สังคมไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย